

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת יתרו, תשע"א
מספר 899

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מי הם יתרו, רעואל וחובב? בעקבות מפרשים

מיהו יתרו, מיהו רעואל ומיהו חובב? מה יחסם למשה? האם מדובר באדם אחד או בכמה אנשים? הפתרון לשאלות אלו יספק לנו הצצה מרתקת לשיקוליו של פרשן בבואו להתמודד עם אילוצים טקסטואליים העומדים לפתחו, ונראה גם שכל האפשרויות הפרשניות הוצעו בסוגיה קצרה זו.

בשמות ב:טז התורה מספרת ש"לכהן מִדִּין שבע בנות" שבאו לבאר לדלות מים עבור צאן אביהן. התורה עדיין אינה מציינת את שמו של כוהן מדיין אבי שבע הבנות. בפסוקים יח-יט, לאחר שמשה מסייע להן נגד הרועים, הבנות חוזרות נפעמות לאביהן ומספרות לו על "איש מצרי" שהציל אותן. עתה אנו מתוודעים לשמו של אביהן: **רעואל**, ובהמשך נושא משה את בְּתוּ שֶׁל רֵעוּאֵל, ציפורה, לאישה (פס' כא). מכאן שרעואל, כהן מדיין, הוא **חותנו** של משה (כידוע, חותן הוא אבי הכלה).

והנה בתחילת פרק ג' התורה מספרת "ומִשֶׁה הָיָה רָעָה אֶת-צִאֵן יִתְרוֹ חֹתְנוֹ פֶּהֶן מִדִּין"¹, ובפרק ד: יח כתוב: "וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה וַיָּשָׁב אֶל-יִתְרוֹ חֹתְנוֹ".

מיהו, אם כן, חותן משה כהן מדיין: רעואל, יתרו או יתרו?² מה היחס בין יתרו לרעואל, ששניהם מכונים "כהן מדיין", ושניהם חותני משה (אצל יתרו נאמר כינוי זה במפורש, ואילו אצל רעואל הוא נלמד מעניינו: רעואל הוא אבי ציפורה אשת משה)? ייתכן בהחלט לומר שהוא רעואל הוא יתרו, ולא אדם יש שני שמות. פתרון זה של שני שמות לאדם אחד³ נראה סביר בהחלט.⁴

לאחר המפגש של משה עם יתרו בפרשתו, מסופר שיתרו שב אל ארצו (יח:כז). והנה בשנה השנית לצאת בני ישראל ממצרים מספרת לנו התורה על שיחה של משה עם "חֶבֶב בֶּן-רֵעוּאֵל הַמִּדְיָנִי חֹתֵן מֹשֶׁה" (במד' י: כט). מי הוא אותו חובב?

מתוך שנאמר שחובב הוא "חותן משה" ייתכן שזהו יתרו, שגם עליו נאמר "חותן משה", אך מה עושה כאן יתרו, אחר שנאמר עליו בפרשת "יתרו" ששב לארצו? ואם כאמור יתרו הוא רעואל, כיצד ניתן לומר שחובב הוא יתרו, והרי לפי הכתוב חובב הוא בן רעואל? ושמה ניתן לומר כי "חֹתֵן מֹשֶׁה" מוסב על רעואל ולא על חובב? על כך יש לומר שבשופטים ד: יא כתוב: "וְחֶבֶר הַקֵּינִי נִפְרָד מִקֵּיִן מִבְּנֵי חֶבֶב חֹתֵן יִתְרוֹ".

¹ תיאור דומה נזכר גם בתחילת פרשתנו: "וַיִּשְׁמַע יִתְרוֹ כֹּהֵן מִדִּין חֹתֵן מֹשֶׁה" (יח:א).

² דומה שהבעיה הקלה ביותר היא הזיהוי שבין יתרו ליתרו. אין ספק שזהו שם אחד, כשם שירמיה (יר' כז:א) הוא ירמיהו (שם א:א), ואליה (מל"ב א:ג) הוא אליהו (מל"א יז:א). דוגמאות אלו מופיעות בפירוש רמב"ן לשם' ב:טז.

³ תופעת שני השמות ידועה במקרא. יעקב נקרא גם ישראל; בנימין נקרא גם בן אוני; שלמה נקרא גם ידדיה וצדקיהו המלך נקרא גם מתניה ועוד.

⁴ עמוס חכם מבאר בפירושו (סדרת **דעת מקרא** ב:יח), שמשמעות השם רעואל יכולה להיות "א-ל רועה" (או גם רע הא-ל או הא-ל רועי), והכתוב נקט דווקא את שמו זה של יתרו בגלל הסמיכות לסיפור הרועים שניסו לעשוק את בנות יתרו, בבחינת "לשון נופל על לשון". כיוון שהתורה כותבת "וַתָּבֵאנָה אֶל-רֵעוּאֵל אֲבִיהֶן" שיער עמוס חכם (ג:א) שהשם רעואל היה שמו בקרב בני משפחתו, ואילו השם "יתרו" נקרא בפי זרים, ומשום כבודו נקטה התורה בתחילת פרק ג' את השם יתרו.

מִשָּׁה, ומכאן שחובב הוא חותן משה ולא רעואל. אם נפרש (בדוחק) שהמונח "חותן" סובל יותר מפירוש אחד, ומשמעו גם אבי הכלה וגם אחי הכלה, הרי נוכל לפתור את התסבוכת כדלקמן:
יתרו = רעואל, כהן מדיין וחותן משה. ציפורה היא בתו של רעואל = יתרו, וחובב הוא אחי ציפורה וכן רעואל = יתרו, וגם יחס משפחתי זה נקרא: "חותן".

אפשרות זו יוצרת כמה קשיים:⁵

- א. קשה להניח שהתורה תשתמש במונח "חותן" לתיאור שתי מערכות של קרבה משפחתית.
- ב. מאין לנו הראיה ש"חותן" הוא גם אחי הכלה ולא רק אביה?⁶
נעייין בפירושי המפרשים לסוגיה זו:

רמב"ן⁷

הרמב"ן מציע לפרש שלא כאמור לעיל, ולנתק בין "וּלְכֹהֵן מְדִיָּן שָׁבַע בְּנוֹת" (ב:טז) ובין "וַתִּבְאֶנָּה אֶל-רְעוּאֵל אֲבִיהֶן" (ב:יח), אף שמפשט הדברים בבחינת "דבר הלמד מעניינו" מדובר באדם אחד. לדעתו, בכינוי "כֹּהֵן מְדִיָּן" הכוונה ליתרו שכונה כך גם בפרק ג:א, והוא היה אביה של ציפורה. אבל רעואל הוא אבי-יתרו וסבה של ציפורה, ואליו באו הבנות לאחר התקרית עם הרועים. אי הדיוק במקרא בתיאור שלשלת של דורות, הוא תופעה ידועה.⁸

ואם יתרו הוא האב ורעואל הוא הסב, מדוע פונות הבנות לסבן ולא לאביהן? לדעת רמב"ן "והיה זה כי הכהן לא ימצא בבית כי היה נטרד בכיהונו בבית אלוהיו – ותבואנה אל הזקן".

ומי הוא ה"איש" בפסוק "וַיִּזְאֵל מִשָּׁה לְשִׁבְתָּ אֶת-הָאִישׁ וַיִּתֵּן אֶת-צַפְרָה בְּתוֹ לְמִשָּׁה" (ב:כא)? האם עדיין רעואל, והוא שהשיא את נכדתו ציפורה למשה? לדעת רמב"ן, הדעת נותנת שבפסוק זה חוזרים שוב ליתרו: "ויתכן כי וַיִּזְאֵל מִשָּׁה לְשִׁבְתָּ אֶת-הָאִישׁ", הוא הכהן הנזכר למעלה, כי הוא שנתן לו את ציפורה בתו".

לפי פירוש רמב"ן, חובב הוא יתרו וכן רעואל, והשם חובב ניתן לו לאחר שנתגייר: "כי דרך כל המתיהדים לקרוא להם שם אחר בישראל, והוא בן רעואל", וציפורה היא בתו של חובב-יתרו.

אכן, הרמב"ן מצליח לפתור את סבך השמות בדרכו האופיינית, אך ה"מחיר" הוא פגיעה בפשט הכתוב המורה, לכאורה, שפסוקים טז-כא מדברים בדמות אחת – רעואל, ולא בשתיים. המעבר שהוא מציע בין יתרו לרעואל ושוב ליתרו אינו הולם במלואו את הכתוב כמשמעו.

ר' אברהם אבן עזרא

בדברי ראב"ע קיימת מבוכה. מחד, בפירושו הארוך לשמות על אתר הוא קובע במפורש כי "כהן מדין" הנזכר בפסוק טז "הוא יתרו ולא רעואל". ובהמשך דבריו הוא קובע שרעואל "אבי אביהן היה" (פס' יח), ואילו יתרו הוא "חותנו, והוא חובב". כך מפרש גם הרמב"ן. אבל בפירושו הקצר לפרק ג:א, הוא כותב: "ולפי דעתי שהוא (יתרו) אחי ציפורה כאשר אפרש (בבמדבר)", ובפירושו לבמדבר י:כט הוא כותב:

מצאנו שציפורה היא בת רעואל, כי כן כתוב: "ויתן את צפורה בתו", ועוד: "להשקות צאן אביהן", "אל רעואל אביהן" (כלומר בפסוקים טז-כא מדובר בדמות אחת – רעואל, בניגוד לרמב"ן). והנה חובב הוא בן רעואל והנה הוא אחי ציפורה. ולפי שיקול הדעת שהוא יתרו.

⁵ אפשרות זו הציע "המדקדק הנכבד", כלשון שד"ל, רבי יונה בן ג'אנח, והיא הובאה בפירושו לשמות יט:א. נחזור לשד"ל זה בהמשך דברינו.

⁶ שד"ל שם כותב: "והדעת הזאת בענין מילת חותן רחוקה מאד, כי לא מצאנו בשום מקום חותן וחותנת להוראה זו, ובהפך מצאנו (דב' כז:כג): 'אָרוּר שֹׁכֵב עִם-חַתָּנָתוֹ', והנה אחות האשה מותרת היא במות אחותה, ואיך תבוא קללה בלשון הנשמע לשני פנים, שמשפטיהם שונים זה מזה, האחד אסור בכל זמן, והאחר אסור בזמן מה ומותר בזמן אחר?"

⁷ ב:טז ד"ה "ולכהן". וכן במ' י:כט ד"ה "וַיִּזְאֵל מִשָּׁה לְחֹבֵב".

⁸ להדגמת אי הדיוק בציון שושלות של קרובי משפחה מביא הרמב"ן את הדוגמאות האלה: יעקב אומר: "אָ-לֵהִי אָבִי אֲבָרָהָם" (בר' לב:י), ואברהם היה סבו; "הִידְעָתָם אֶת-לֶבֶן בֶּן-נְחֹר" (בר' כט:ה), ולבן היה בן בתואל בן נחור. וכן הכתוב אומר "מפיבשת בן-שאול (שמ"ב יט:כה) ומפיבשת היה בן יהונתן בן שאול. דוגמאות לסוגים אחרים של אי דיוק בהגדרת יחסי משפחה אנו מוצאים אצל אברהם ולוט. אברהם דודו של לוט מכנה אותו "אחי": "כִּי-אֲנָשִׁים אֲחִים אֲנִי" (שם יג:ח). רש"י שם פירש "אחים" במובן של קרובים ולא אחים ממש.

שניהם מכונים "חותן משה" (יתרו בשמות וחובב בכמדבר). אם כן, יתרו-חובב הוא אחי ציפורה ולא אביה. וכיצד הוא חותן משה? "יש להשיב, כי דרך המקרא לקרוא אבי הנערה נאחיה 'חותן', והעד: 'לחַבֵּב בֶּן-רְעוּאֵל הַמִּדְיָנִי חֹתֵן מֹשֶׁה', וכבר נתברר שחובב אחי ציפורה, וקראו חותן משה".⁹

שיטות נוספות

שד"ל מביא בפירושו לשמות יט:א שתי שיטות אחרות: אחת של "המדקדק הנכבד" רבי יונה בן ג'אנח, הסבור כפי פירוש הפשט הראשון שהצענו, ואחת של רמבמ"ן (משה בן מנחם מנדלסון [הבאור], גרמניה, 1729-1786), הסבור שציפורה, חובב ויתרו היו אחים ובני רעואל, ו"חותן" הוא אחי האישה.

נראה שהטענה שיש להפריד בין יתרו לחובב, שהיא ביסוד פירושו של הרמבמ"ן, מתבססת על שמות י"ח. לפי הכתוב שם חזר יתרו לארצו לאחר שנתן את עצתו למשה (פס' כז), ולא מצוין שהוא שב לשהות במחיצת בני ישראל. והנה בספר במדבר מופיע לפתע חובב. אם נאמר שחובב הוא יתרו, הקושיה היא מתי שב יתרו למדבר? לכן פירש רמבמ"ן שחובב אינו יתרו, וכיוון ששניהם כונו "חותן משה", מתחייב הפירוש שהמונח "חותן" אין משמעו אבי הכלה אלא אחיה. ואם חובב הוא בן רעואל, הרי גם יתרו הוא בנו. על ציפורה נאמר במפורש שהיא בת רעואל, ומכאן שכולם היו אחים.

פירוש זה סביר ביותר, אף כי הקושי העיקרי הוא מנין לנו ש"חותן" פירושו אחי האישה ולא אביה.

סיכום

כמובן ששבעת שמותיו של יתרו (רש"י יח:א) אינם יכולים לדור בכפיפה אחת. רק בצירוף כל הפירושים יחד, אכן יהיו ליתרו שבעה שמות.

עו"ד יוסי ברכיה

עץ אפרים

⁹ בהמשך פירושו בכמדבר מביא ראב"ע את פירוש רמב"ן ולא דוחה אותו, אלא מסכם "ושבעים פנים לתורה". ייתכן שבשל אי הכרעתו של ראב"ע בסוגיה (אולי בגלל הספק שלו בקביעה שחותן יכול להיות גם אחי האישה ולא רק אביה), הוא נקט בפירוש הארוך לשמות כפירוש הרמב"ן. כפי שנראה להלן, אחד הפירושים (רמבמ"ן) קבע שיתרו אינו חובב אלא אחיו, ושניהם אחי ציפורה. למה ראב"ע לא אמר זאת? מה הכריח אותו לפרש שיתרו=חובב? נראה שהתשובה היא שלפי ראב"ע יש למקם את פרשת יתרו לא במקומה אלא בשנה השנית ליציאת בני ישראל ממצרים. מכאן שהתיאור: "וַיִּשְׁלַח מֹשֶׁה, אֶת-חֹתְנוֹ וַיֵּלֶךְ לוֹ אֶל-אֶרְצוֹ (שמו' יח:כז) שנאמר על יתרו, והכתוב: "וַיֵּאמֶר אֱלֹהֵי לֹא אֶלְכֶם כִּי אִם-אֶל-אֶרְצֵי וְאֶל-מִוְלַדְתֵי אֶלְכֶם" (במו' י:ל) שנאמר על חובב (וזה בוודאי נאמר בשנה השנית), נוגעים לאירוע אחד. וכיוון שהן יתרו הן חובב מכונים "חותן משה", הרי מדובר באדם אחד.